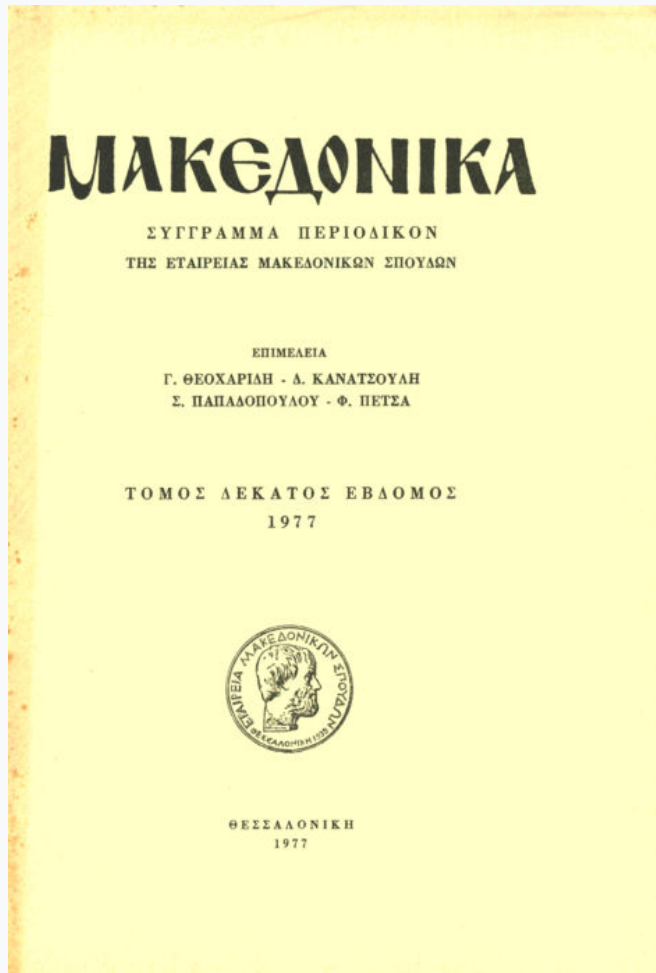

Μακεδονικά

Τόμ. 17, Αρ. 1 (1977)

Πιχαλαίνω, χαλεπώνω

Χρήστος Τζιτζιλής

doi: [10.12681/makedonika.377](https://doi.org/10.12681/makedonika.377)

Copyright © 2015, Χρήστος Τζιτζιλής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τζιτζιλής Χ. (1977). Πιχαλαίνω, χαλεπώνω. *Μακεδονικά*, 17(1), 414–415. <https://doi.org/10.12681/makedonika.377>

ΠΙΧΑΛΑΙΝΩ, ΧΑΛΕΠΩΝΩ

Τό ρ. *πιχαλαίνω* τό χρησιμοποιοῦν στό χωριά Πεντάπολη καί Χρυσό τῶν Σερρών μέ τή σημασία τοῦ «χαλαρώνω, βαραίνω ἀπό τή νύστα ἢ τήν κόουραση». Εἶναι φανερό πὸς ἔχομε νά κάνομε μέ τό ἀρχαίο ρ. *ἀποχαλῶ* πού, γιά νά φτάσει στή μορφῆ με τήν ὁποία τό συναντοῦμε στό ἰδιώματα τῶν χωριῶν πού ἀναφέραμε, ἀκολούθησε τήν ἐξῆς φωνητικὴ ἐξέλιξη: *ἀποχαλῶ* > **ἀποχαλαίνω* (πρβλ. *ἀποχαλαίνω*¹⁾) > *πιχαλαίνω*². Ἡ σημασιολογικὴ συγγένεια μέ τό ἀρχαίο ρ. *ἀποχαλῶ* [*ἀπό* + *χαλῶ* (= χαλαρώνω)] εἶναι τόσο φανερή, πού κάθε προσπάθεια γιά παραπέρα διασάφηση εἶναι, νομίζω, περιττή.

Χαλεπώνω τό ρῆμα αὐτό, πού τό συναντοῦμε μέ τίς μορφές *χαλεπών-νει* (Κάρπαθος³), *χαλιπώνου* (Σιάτιστα⁴, Γέρμα Καστοριάς⁵, Πυλαία Θεσ/νίκης, Πεντάπολη Σερρών), *χαλ'πώνου* (Γαλάτιστα Χαλκιδικῆς⁶) καί *χαλ'πώνει*⁷ (Λευκάδα), ἔχει τίς ἀκόλουθες σημασίες: 1) χάνω τή θερμότητα (γιά φαγητό) ἢ τή φλόγωση (γιά πρῆξιμο), 2) χαμηλώνω, ἐλαττώνω, 3) κοντεῦν νά σβῆσω, 4) σουρουπώνει καί 5) γαληνεύει. Ἐτσι, ἐνῶ μέ πρώτη ματιά φαίνεται παράφορο ἀπό τό ἀρχαίο ἐπίθετο *χαλεπός*, οἱ σημασίες μέ τίς ὁποῖες μᾶς εἶναι γνωστό στό διάφορα ἰδιώματα ἀποκλείουν κάθε ἐτυμολογικὴ σχέση ἀνάμεσα στίς δυὸ λέξεις.

Ἐν ἄγ. Τσοπανάκης⁸, πού, ὅπως φαίνεται, εἶχε ὑπόψη του μόνο τή σημασία «κοντεῦν νά σβῆσω», ἐπισήμανε τή δυσκολία πού παρουσιάζει ἡ παραγωγή τῆς λέξης ἀπό τό *χαλεπός*, καί ἐτυμολόγησε τή λέξη ἀπό τό *χαμηλώνω* > *χαμπλώνω* > *χαμπιλώνω* > *χαλιμπώνω* > *χαλιπώνω*. Ὁ Β. Καλογεράς⁹ δέχεται τήν ἐξέλιξη: *χαλεπός*+ *κατάλ.* -*ω* > *χαλεπέω* > *χαλεπώνω* > *χαλιπώνω*. Ὁ Ν. Ἀνδριώτης φαίνεται ὅτι δέχεται κι αὐτός τό *χαλεπός* ὡς ἐτυμοτοῦ ρ., γιὰτί στό «*Lexikon der Archaismen*» τὰ ἐξετάζει στό ἴδιο λῆμμα.

Ἡ λέξη μας πρέπει νά ἀνάγεται στό ρ. **ἀπολογώνω*, σύνθετο ἀπὸ τήν πρόθεση ἀπό καί τό ὄψ. *λόγη*¹⁰ (πρβλ. *ἀπολογάζω* καί *ἀπολογαίνω* πού, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τό Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας, σημαίνουν: «ἐπι φαγητοῦ, ἀποβάλλω τήν λόχη, τήν φλόγα, τήν θερμότητα, ἀποψύχομαι ὀλίγον 2) Μεταφ. ἐπὶ τραύματος, ὀπισθήματος κττ. ἀποβάλλω τήν φλόγωση»). Φωνητικὰ εἶχαμε τήν ἀκόλουθη ἐξέλιξη: **ἀπολογώνω* > **ἀπολαχώνω* (πρβλ. *ἀπολογαίνω* > *ἀπολαχαινω*¹¹) > **ἀπελαχώνω* > **πελαχώνω* (πρβλ. *ἀποστένω* > **πεστέν-νομαι*)¹² > *χαλεπώνω*, μέ ἀντιμετάθεση (πρβλ. *λιχμάζω* > *χαλιμάζω*, «*Ἀθηνᾶ*» 45, σ. 354). Ὁ τύπος *χαλιπώνω* μπορεῖ νά προῆλθε ἀπό τό *χαλεπώνω* μέ κώφωση τοῦ ε ἢ κατευθεῖαν ἀπό τό **ἀπολαχώνω* > **ἀπελαχώνω* > ***πιλαχώνω* (πρβλ. *ἀποκοιμίζω* > *πικ'μίζου*)¹³ > *χαλιπώνω* μέ ἀντιμετάθεση.

Ἡ ἐτυμολογία αὐτή, πού δὲν παρουσιάζει φωνητικὲς δυσκολίες, ἐξηγεῖ ἄνετα ὅλες τίς σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις τοῦ ρ. Ἐτσι, ξέρομε πὸς ἡ φωτιά κοντεῦει νά σβῆσει, ὅταν

1. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδ., τ. Β', σ. 626.

2. Πρβλ. *ἀποκοιμίζω* > *πικ'μίζου*, στήν Πεντάπολη Σερρών.

3. Ν. Andriotis, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Wien 1974.

4. Ν. Andriotis, ὅ.π.

5. Χρ. Γεωργίου, Τὸ γλωσσικὸ ἰδιώμα Γέρμα Καστοριάς, Θεσσαλονίκη 1962.

6. Β. Καλογεράς, Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς, τεύχ. 4, σ. 248.

7. Ν. Andriotis, ὅ.π.

8. Ἀγ. Τσοπανάκης, Διαλεκτικὰ Μακεδονίας, «*Μακεδονικόν*» 5 (1961-1963) 457.

9. Β. Καλογεράς, ὅ.π.

10. Ν. Andriotis, ὅ.π.

11. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδ., τ. Β', σ. 516.

12. Ὁ.π., τ. Β', σ. 587.

13. Στήν Πεντάπολη Σερρών.

χάσει τή *λόχη*, πώς σουρουπώνει, όταν ο ήλιος χάσει τή *λόχη* του, πώς ο πόνος καλμάρει, όταν σταματούν οι *λοχιές* (= σουγλιές, από τὸ ρ. *λοχέω*) καὶ πώς, ὅπως ὁ πόνος, ἔτσι καὶ ὁ καιρὸς γαληνεύει.

Τὸ ρ. *χαλεπόνω*¹, ποὺ τὸ συναντοῦμε στὰ Φάρασα μὲ τὴ σημασία τοῦ «πτυχώνω, διπλώνω», εἶναι μᾶλλον ἄσχετο ἐτυμολογικά μὲ τὴ λέξη ποὺ ἐξετάζουμε καὶ θὰ πρέπει νὰ τὸ θεωρήσουμε παράγωγο τοῦ ἐπιθ. *χαλεπός*. Μία ὑπόθεση, ποὺ θὰ γεφύρωνε τὸ σημασιολογικὸ χάσμα ποὺ χωρίζει τίς δυὸ λέξεις, εἶναι νὰ δεχτοῦμε πὼς τὸ ρ. *χαλεπόνω* ἀπὸ τὴν ἀμάρτυρη σημασία τοῦ στεναχωρῶ, τσακίζω ψυχικά, μετέπεσε στὴ σημασία τοῦ διπλώνω. Ἡ ὑπόθεση εἶναι σίγουρα τολμηρὴ, μὰ καμιά φορά, τὰ σημασιολογικὰ ἄλλατα τῶν λέξεων εἶναι πιὸ τολμηρά.

Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΖΙΤΖΙΛΗΣ

1. Ν. Ἀνδριώτη, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων, Ἀθήνα 1948, σ. 58